

A Kárpát-medence földrajza

**Természet, társadalom,
gazdaság, néprajz**

A Kárpát-medence földrajza

Természet, társadalom,
gazdaság, néprajz

Monográfia

A kötet elkészítését támogatta:

BETHLEN GÁBOR
—•—
Alap

Az e-kötet megjelenését támogatta:

A Kárpát-medence földrajza

Természet, társadalom,
gazdaság, néprajz

Monográfia

Szerkesztette:

Molnár József és Papp Géza

Termini Egyesület – II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola

Budapest–Beregszász

ETO: 911.2(4-11)
K 22

A kötet egy évtizeddel követi az Akadémiai Kiadó gondozásában napvilágot látott azonos című, a témában készült eddigi legnagyobb szabású összefoglalást. A munka célja nem a nevezett műnél mélyebb és alaposabb elemzés készítése volt, inkább egy olyan összeállítás, amely kisebb terjedelmével és kevésbé szakmai nyelvezetével az érdeklődők szélesebb köre számára jelenthet élvezhető olvasmányt, valamint részévé válhat a térség felsőoktatási intézményeiben oktatott Kárpát-medence földrajza kurzus ajánlott irodalmának.

Kiadásra javasolta a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola
Tudományos Tanácsa (2022.06.28., 5. számú jegyzőkönyv).

Készült a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Földtudományi és Turizmus Tanszéke, valamint
Kiadói Részlege közreműködésével.

Szerkesztő: Molnár József, Papp Géza

Szerzők: Andrik Éva, Bálint Lajos, Berghauer Sándor, Cserniczkó István, Csoma Zoltán, Csorba Péter, Dávid Lóránt Dénes, Dobos Endre, Dövényi Zoltán, Fodor Gyula, Gönczy Sándor, Hadnagy István, Horvát Dániel, Kész Barnabás, Kész Margit, Kocsis Károly, Kohut Erzsébet, Kolozsvári István, Makay Zsuzsanna, Marselek Sándor, Molnár D. István, Molnár Ernő, Molnár Ferenc, Molnár József, Papp Géza, Remenyik Bulcsú, Tátrai Patrik, Vince Tímea, Wéber András

Lektorálta:

Dr. Kiss Tímea (Szegedi Tudományegyetem),
Dr. Pénzes János (Debreceni Egyetem)

Műszaki szerkesztés: Papp Géza
Korrektúra: Sin Edina
Borítóterv: Molnár D. István
A kiadásért felel: Dobos Sándor

A monográfia fejezeteinek tartalmáért kizárólag a szerzők felelnek.

ISBN 978-615-81834-4-4

© A szerzők, 2022
© II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, 2022

Tartalom

ELŐSZÓ (*Orosz Ildikó*)

1. TERMÉSZETI VISZONYOK

1.1. A Kárpát-medence fogalma, lehatárolása, földrajzi fekvése	(<i>Molnár József</i>)	13
1.2. A Kárpát-medence földtani viszonyainak áttekintése	(<i>Gönczy Sándor</i>)	19
1.2.1. A Kárpát-medencét alkotó földtani egységek kialakulása		20
1.2.2. A medencealakulás, illetve a Kárpátok kialakulásának kezdete		23
1.2.3. A már egységesült medence fejlődése a Kárpátok vonulataival együtt		26
1.2.4. Északnyugati-Kárpátok		29
1.2.5. Északkeleti-Kárpátok		31
1.2.6. Keleti-Kárpátok		34
1.2.7. Déli-Kárpátok		35
1.3. Természetes felszínalakulás a Kárpát-medencében	(<i>Gönczy Sándor</i>)	40
1.3.1. A Duna–Tisza-medence		40
1.3.2. Duna–Morva–Rába-medence		41
1.3.3. Az Erdélyi-medence		42
1.3.4. Északnyugati-Kárpátok		44
1.3.5. Északkeleti-Kárpátok		48
1.3.6. Keleti-Kárpátok		52
1.3.7. Déli-Kárpátok		53
1.3.8. A Bánsági-hegyvidék		54
1.3.9. Erdélyi-szigethegység		55
1.3.10. Dunántúli-középhegység		57
1.4. Ásványi kincsek	(<i>Gönczy Sándor</i>)	60
1.5. Éghajlati sajátosságok	(<i>Hadnagy István</i>)	74
1.5.1. A Kárpát-medence éghajlatának múltja		74
1.5.2. A Kárpát-medence éghajlatát meghatározó tényezők		75
1.5.3. A Kárpát-medence éghajlati körzetei és azok jellemzői		78
1.5.4. Az éghajlati elemek idő- és térbeli változása		84
1.5.4.1. A napsugárzás és napfénytartam		84
1.5.4.2. A levegő hőmérséklete		85
1.5.4.3. A légnyomás és szél		87
1.5.4.4. A felhőzet és a köd		89
1.5.4.5. A légnedvesség és csapadék		90
1.5.4.6. Az időjárási szélsőségek jellemzői		92
1.5.5. A Kárpát-medence éghajlatának várható változása		94
1.6. A Kárpát-medence vízrajza	(<i>Vince Tímea</i>)	99
1.6.1. Folyókák		99

1.6.1.1. A Duna vízrendszerének jellemzése	99
1.6.1.2. Folyószabályozás	103
1.6.2. Állóvizek	107
1.6.3. Felszín alatti vizek	111
1.7. A térség élővilága	116
1.7.1. A Kárpát-medence növényföldrajza (<i>Kohut Erzsébet – Andrik Éva</i>)	116
1.7.1.1. A Kárpát-medence természetes növénytakarójának kialakulása	116
1.7.1.2. Növényföldrajzi alapfogalmak	117
1.7.1.3. Flóraelemek	118
1.7.1.4. Bennszülött (endemikus) fajok a Kárpát-medencében	121
1.7.1.5. Reliktumfajok a Kárpát-medencében	122
1.7.1.6. A Kárpát-medence növényföldrajzi felosztása	124
1.7.2. A Kárpát-medence állatföldrajzi jellemzői (<i>Kolozsvári István</i>)	130
1.8. A Kárpát-medence talajai (<i>Dobos Endre – Csoma Zoltán – Molnár Ferenc</i>)	137
1.8.1. A talajok jelentősége a Kárpát-medence népeinek életében	137
1.8.2. A Kárpát-medence talajtakarója	138
1.8.3. A Kárpát-medence talajai	140
1.8.3.1. Histosol (Láptalajok)	140
1.8.3.2. Leptosols, Umbrisols (közethatású talajok)	142
1.8.3.3. Vertisols (duzzadó agyagtalajok)	144
1.8.3.4. Gleysol (réti talajok)	147
1.8.3.5. Chernozems (mezőségi talajok – csernozjomok)	148
1.8.3.6. Calcisols (karbonáttalajok)	150
1.8.3.7. Arenosol (homoktalajok)	152
1.8.3.8. Fluvisols (öntéstalajok, hordaléktalajok)	155
1.8.3.9. Regosols (földes kopár)	157
1.9. Tájszerkezet és tájtervezés (<i>Csorba Péter – Dávid Lóránt Dénes</i>)	159
Bevezetés	159
1.9.1. A tájhatárok megállapítása	159
1.9.2. Tájbeosztás térképek a 2018-ban kiadott Magyarország Nemzeti Atlaszában	160
1.9.2.1. A magasabb rendszertani szintek	162
1.9.2.2. Korábbi nagytájaink helye az új taxonómiai rendszerben	163
1.9.3. A tájak működését, azaz anyag- és energia-háztartását jelző indikátorok	165
1.9.3.1. Tájszintű anyag- és energiaforgalom vizsgálatok	166
1.9.3.2. A táji anyag- és energiaforgalom lehetséges indikátorai	168
1.9.3.3. A javasolt indikátorok összegzése	172
1.9.4. Tájtipizálás	173
1.9.4.1. A tájtipológia rendező elvei	173

1.9.4.2 Kísérletek az egységes európai tájtipizálási rendszer kialakítására	174
1.9.5. A tájtervezés tájföldrajzi alapjai	177
1.9.5.1. A táj tervezésének indokoltsága	178
1.9.5.2. A fenntartható tájak tervezésének előfeltételei	181
1.9.5.3 A funkcionális folt-folyosó-mátrix rendszer kutatásának legfontosabb eredményei	183
1.9.5.4. A tájmetria és a tájtervezés	187
1.10. Környezetvédelem a Kárpát-medencében (<i>Vince Tímea</i>)	191
1.10.1. Környezeti problémák	191
1.10.1.1. A levegő állapota	191
1.10.1.2. A vizek állapota	193
1.10.1.3. A talajok állapota	196
1.10.1.4. Hulladéktermelés és kezelés	197
1.10.2. Természetvédelem	199

2. NÉPESSÉG ÉS TELEPÜLÉSEK

2.1. Demográfiai jellemzők	205
2.1.1. A népesség száma és térbeli eloszlása (<i>Kocsis Károly</i>)	205
2.1.1.1. Az 1950–1990 közötti időszak	205
2.1.1.2. Az 1990 óta eltelt időszak	206
2.1.2. Természetes szaporodás (<i>Kocsis Károly – Bálint Lajos – Makay Zsuzsanna – Wéber András</i>)	209
2.1.2.1. Termékenység	209
2.1.2.2. Életkilátások	210
2.1.2.3. Természetes szaporodás, fogyás	214
2.1.3. Vándorlás (<i>Dövényi Zoltán</i>)	217
2.2. A népesség összetétele	229
2.2.1. Nem és életkor (<i>Kocsis Károly</i>)	229
2.2.1.1. Nem szerinti összetétel	229
2.2.1.2. Életkor szerinti összetétel	230
2.2.2. Nemzetiség, nyelv (<i>Kocsis Károly – Tátrai Patrik</i>)	233
2.2.3. Vallás (<i>Kocsis Károly – Tátrai Patrik</i>)	239
2.2.4. Iskolázottság (<i>Dövényi Zoltán</i>)	243
2.2.5. Foglalkozás (<i>Dövényi Zoltán</i>)	248
2.3. Települések (<i>Molnár József – Papp Géza</i>)	254
2.3.1. A településhálózat fejlődése	254
2.3.2. Városálózat	265
2.3.3. Szuburbanizáció, agglomerációk	277
2.3.4. A falusi népesség	281

3. A KÁRPÁT-MEDENCE GAZDASÁGA

3.1. A gazdaság fejlődésének általános tendenciái (<i>Fodor Gyula – Molnár Ernő</i>)	290
3.2. Magyarország gazdaságföldrajza	294
3.2.1. Bevezetés: történeti áttekintés, gazdasági folyamatok és változások Magyarországon a rendszerváltozás után (<i>Dávid Lóránt Dénes</i>)	294
3.2.2. A mezőgazdaság általános gazdasági jellemzése (<i>Dávid Lóránt Dénes – Marsелеk Sándor</i>)	297
3.2.2.1. Történeti áttekintés	297
3.2.2.2. Az agrártermelés helyzete	299
3.2.2.3. A (magyarországi) mezőgazdaság szerkezete	301
3.2.2.4. A magyarországi mezőgazdaság földrajza	305
3.2.2.5. A magyarországi mezőgazdaság jövőképe	313
3.2.3. Ipar és építőipar Magyarországon (<i>Molnár Ernő</i>)	315
3.2.3.1. A magyar ipar történelmi távlatokban	315
3.2.3.2. A magyarországi ipar szerkezete	318
3.2.3.3. A magyarországi ipar térbelisége	323
3.2.4. Szolgáltatások földrajza – terciér és kvaterner szektorok köréből, különös tekintettel a gazdasági szolgáltatásokra (<i>Dávid Lóránt Dénes</i>)	330
3.2.4.1. A (magyarországi) szolgáltatási szektor átalakulásának keretfeltételei	330
3.2.4.2. A (magyarországi) szolgáltatási szektor szerkezete	334
3.2.4.3. Közlekedés	335
3.2.4.4. Kereskedelem: nagykereskedelem-kiskereskedelem	343
3.2.4.5. Pénzügyi szolgáltatások	344
3.2.4.6. A negyedik (kvaterner) szektor	345
3.2.5. Magyarország turizmusföldrajza (<i>Dávid Lóránt Dénes – Horvát Dániel – Remenyik Bulcsú</i>)	347
3.2.5.1. Magyarország turizmusának főbb statisztikai adatai	347
3.2.5.2. A pandémia hatása Magyarországon a turizmusra 2020-ban	351
3.2.5.3. Magyarország turisztikai desztinációi, térségei	355
3.2.5.4. Magyarország turisztikai termékei	358
3.2.5.5. Magyarország turizmusának jövőképe	360
3.3. A szlovák gazdaság (<i>Fodor Gyula</i>)	363
3.3.1. Történeti és gazdaságtörténeti áttekintés	363
3.3.2. A mezőgazdaság jellemzői	364
3.3.3. Szlovákia ipara	366
3.3.4. Az ország közlekedési infrastruktúrája és szolgáltató szektora	367
3.3.5. Régiók és városok	369
3.3.6. Szlovákia turizmusa (<i>Berghauer Sándor</i>)	372
3.4. Kárpátalja gazdasága (<i>Fodor Gyula</i>)	373

3.4.1. Történeti áttekintés	373
3.4.2. Mezőgazdaság	374
3.4.3. Az ipar sajátosságai Kárpátalján	375
3.4.4. Közlekedés és szolgáltatások	380
3.4.5. Kárpátalja turizmusa (<i>Berghauer Sándor</i>)	381
3.5. Erdély gazdasági viszonyai (<i>Fodor Gyula</i>)	384
3.5.1. Történeti és gazdaságtörténeti áttekintés	384
3.5.2. A jelenlegi gazdaság általános jellemzése. A mezőgazdaság	385
3.5.3. Erdély ipara	387
3.5.4. Közlekedés és szolgáltatások	389
3.5.5. Regionális áttekintés és gazdasági központok	391
3.5.6. Erdély turizmusa (<i>Berghauer Sándor</i>)	393
3.6. A Vajdaság gazdasága (<i>Fodor Gyula</i>)	395
3.6.1. Történeti áttekintés	395
3.6.2. Mezőgazdaság a Vajdaságban	396
3.6.3. A vajdasági ipar jellemzői	398
3.6.4. A szolgáltató szektor	399
3.6.5. A Vajdaság turizmusa (<i>Berghauer Sándor</i>)	400
3.7. Pannon-Horvátország gazdasága (<i>Fodor Gyula</i>)	401
3.7.1. Történeti áttekintés	401
3.7.2. Pannon-Horvátország mezőgazdasága	402
3.7.3. Az ipar sajátosságai	403
3.7.4. Szolgáltatások Pannon-Horvátország területén	403
3.7.5. Pannon-Horvátország turizmusa (<i>Berghauer Sándor</i>)	404
3.8. A Muravidék gazdasági viszonyai (<i>Fodor Gyula</i>)	406
3.8.1. Általános tudnivalók	406
3.8.2. A Muravidék mezőgazdasága és ipara	406
3.8.3. Közlekedés és szolgáltatások a Muravidék területén	407
3.8.4. A Muravidék turizmusa (<i>Berghauer Sándor</i>)	407
3.9. Az Órvidék gazdasága (<i>Fodor Gyula</i>)	409
3.9.1. Általános tudnivalók	409
3.9.2. Mezőgazdaság és ipar az Órvidéken	409
3.9.3. A szolgáltató szektor jellemzői	410
3.9.4. Az Órvidék turizmusa (<i>Berghauer Sándor</i>)	410
MELLÉKLET: A Kárpát-medence régióinak gazdasági szempontból fontos települései	414

4. A KÁRPÁT-MEDENCE NÉPRAJZI SAJÁTOSságAI

4.1. A Kárpát-medence – a hazát kereső népek kohója (<i>Kész Barnabás – Kész Margit</i>)	422
4.1.1. Nemzetiségek a történelmi Magyarország területén	422

4.1.2. Etnikumok (kisebbségek)	423
4.1.2.1. Cigányok (romák)	424
4.1.2.2. A zsidóság	424
4.1.2.3. Kunok és jászok	425
4.2. Néprajzi csoportok, tájak, szigetek (Magyarország határain belül és túl)	
<i>(Kész Barnabás – Kész Margit)</i>	427
4.2.1. Alföld (Nagyalföld)	429
4.2.1.1. Hortobágy	429
4.2.1.2. Hajdúság	429
4.2.1.3. Nagykunság, Kiskunság (és Bugacpuszta)	429
4.2.1.4. Jászság	430
4.2.1.5. Kalocsa és környéke	431
4.2.1.6. Az alföldi városok világa	431
4.2.1.7. Kelet-Magyarország tájai	432
4.2.2. Dunántúl	436
4.2.2.1. Kisalföld: Hanság, Rábaköz, Szigetköz	437
4.2.2.2. Göcsej, Hetés és Órség	437
4.2.2.3. Somogyország, Ormánság és Dráva-szög	438
4.2.2.4. Sárköz és Mezőföld	438
4.2.2.5. Balaton-felvidék és Bakony	439
4.2.3. Felföld (Felvidék)	442
4.2.3.1. A palócok	443
4.2.3.2. A matyók	444
4.2.3.3. Zoboralja	444
4.2.3.4. Mátyusföld	444
4.2.3.5. Csallóköz	444
4.2.3.6. Felvidéki nevezetességek	445
4.2.4. Erdély	448
4.2.4.1. Partium	448
4.2.4.2. A szűkebb értelemben vett Erdély	450
4.2.4.3. Kalotaszeg	451
4.2.4.4. Mezőség	454
4.2.4.5. Torockó	454
4.2.4.6. Székelyföld	455
4.2.4.7. A csángók	459
4.2.5. Kárpátalja	460
4.2.5.1. Az Ungi-Tiszhát	462
4.2.5.2. Nagydobrony egyedisége	464
4.2.5.3. Munkács környéke	465
4.2.5.4. A Beregi-Tiszhát	466
4.2.5.5. A Szernye-mocsár, Tóhát térsége	468
4.2.5.6. Az Ugocsai-Tiszhát	470
4.2.5.7. Egy falunyi Szatmár – Nagypalád	474

4.2.5.8. A Tisza-völgy (Felső-Tisza-vidék)	475
4.2.5.9. Aknaszlatina – a sóra épült település	477
4.2.5.10. Gens fidelissima – ruszinok és ukránok	478
4.2.6. Délvidék	482
4.2.6.1. Bácska	482
4.2.6.2. Bánság (Bánát)	486
4.2.6.3. Szlavónia	485
4.2.7. Burgenland (Őrvidék)	486
4.3. Nyelvi hasonlóság és nyelvi változatosság a Kárpát-medencében (<i>Cserniczkó István</i>)	490

3. A KÁRPÁT-MEDENCE GAZDASÁGA

3.1. A gazdaság fejlődésének általános tendenciái

Fodor Gyula – Molnár Ernő

A Kárpát-medence kedvező földrajzi és agroklimatikai adottságai lehetővé tették, hogy a magyar *mezőgazdaság* évszázadokon át Európa egyik legfontosabb élelmiszer-exportőre legyen. A térség számos mezőgazdasági és élelmiszeripari terméke (gabona, szarvasmarha, gyümölcsök, bor) már a középkortól kezdődően eljutott Európa különböző vidékeire, megalapozva az ország agráriumának további fejlődését is.

A dualizmus korában Magyarország számított „a Monarchia éléstára”-nak, ugyanis a 19. század második fele a mezőgazdaság szempontjából rendkívül kedvező időszak volt. Az ekkor kialakuló új társadalmi-gazdasági-politikai környezet lehetővé tette a magyar mezőgazdaság és élelmiszeripar folyamatos fejlődését. Gyorsan bővült a belső felvevőpiac (1851–1910 között a lakosság száma 13 millió főről 20 millió főre nőtt), miközben az exportlehetőségek is tovább javultak. Ennek (is) köszönhetően beindultak az intenzív mezőgazdasági fejlesztések (a szántó- és szőlőterületek növelése, a gyepek felszántása, az erdőirtások vagy az istállózó állattenyésztés).

A fentiekben az is szerepet játszott, hogy az Osztrák–Magyar Monarchián belül a mezőgazdasági termékek az ipariakhoz viszonyítva túl voltak értékelve, így a magyar mezőgazdaságon belül lehetővé vált a folyamatos tőkefelhalmozás. Utóbbi pedig igen fontos forrásokat biztosított az agrárszektor és az élelmiszeripar modernizálásához, fejlesztéséhez.

A Monarchia felbomlása után a magyar mezőgazdaság egy merőben új helyzetben találta magát: elvesztette védett piacait, belekerült a világgazdasági konkurenciaharcokba, korábbi fontos termőközterei, élelmiszeripari nyersanyagforrásai, felvevőpiacai az országhatáron túlra kerültek. Ennek eredményeként Csonka-Magyarország az 1920-as évek elején élelmiszerimportra szorult. Igaz, már 1928-ra túltermelési válság alakult ki, amely hirtelen árcsökkenéshez vezetett.

1920 után a történelmi Magyarország más-más országokhoz került részei (mező)gazdaságilag eltérő módon fejlődtek tovább: míg az egykori Monarchia területét az elmélyült munkamegosztás jellemezte, addig Kelet-Közép-Európa új kisállamai többnyire az önellátást tűzték ki célul.

Összességében a magyar mezőgazdaság fejlődése a két világháború között stagnált, a kedvezőtlen gazdasági helyzet fékezte az ágazat műszaki fejlesztését is. Ennek eredményeként a magyar agrárium egyre jobban leszakadt a fejlett nyugat-európai országok mezőgazdaságától.

A II. világháború után a magyar gazdaság romokban hevert, a háborús időszak egyik fő vesztese pedig a mezőgazdaság volt. Különösen nagy számbeli veszteség érte a sertés- és juhállományt, de a többi alágazat is erősen megsínylette a második világháború pusztításait. Az 1945-ös földreform az addig föld nélküli agrárnépesség nagy részét földhöz juttatta, ezzel az ország nagy részén a kisárutermelés vált uralkodóvá. A földreform sikerét bizonyítja, hogy 1949-re a magyar mezőgazdaság teljesítménye megközelítette a háború előtti szintet. Ugyanakkor az 1950-es évek elejének erőszakos kollektivizálása ezeket az eredményeket jelentősen devalválta, társadalmi-gazdasági feszültségeket és az agrárnépesség helyzetének romlását okozva. Az egyéni gazdaságok kezében csupán a teljes földterület kevesebb, mint 3,5%-a maradt, mindez komoly termelés-visszaesést és élelmiszerhiányt eredményezett. A válság megoldását a háztáji gazdálkodás liberalizálása (a termelőszövetkezetek és a kisgazdaságok integrálása) jelentette, amellyel kialakult a „szocialista mezőgazdaság magyar útja”. Ennek eredményeként az 1960-as évektől kezdve a magyar mezőgazdaság korszerűsödött, a termelés pedig bővült: Magyarország a Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsának (KGST) éléstárává avanszált. Ez a dinamikus fejlődés az 1980-as évek közepéig tartott, addigra a fejlődés tartalékai fokozatosan kimerültek. Tovább súlyosbodtak az agrárszektoron belüli feszültségek, nőtt az eladósodás, összeomlott az addig biztos felvevőpiacot jelentő KGST, így a magyar mezőgazdaság válságokkal küzdve élte meg a politikai-gazdasági rendszerváltozást.

A Kárpát-medence *ipara* évszázadokon át a természet adta egységen belül, ugyanakkor rendkívül változatos természeti és társadalmi adottságok közepette fejlődött. Utóbbiakra alapozva elmondható, hogy a régió ma is Európa legváltozatosabb „ipari körzete”, igaz, ez a sokszínűség ma erősen differenciált állami és integrációs térben nyilvánul meg. Mindez nem kedvez a globális ipari folyamatokhoz való gyors és egységes alkalmazkodásnak, inkább egy átmeneti átalakulási típusnak tekinthető.

A mai ipar előzménye a Kárpát-medencében is a háziipar, majd a céhes ipar volt. Előbbi tevékenységei közül a fa-, a textil-, a bádogosipar vagy az agyagedény-készítés volt a legelterjedtebb. A fa-háziipar ismert termékei voltak például a bútorok, a tetőfedésre használt fazsindely és a faragott (székely) kapuk (Erdély). A céhes ipar kialakulásának kezdetei a 13. századra tehetőek, de igazi lendületet a 14–15. században kapott a folyamat. A legtöbb cég a

szabad királyi városokban, az egyházi központokban, a bánya- és kereskedővárosokban alakult. A Kárpát-medence ipari termelésének gyors növekedése ebben az időszakban főként a dinamikus szaporodó céheknek volt köszönhető, amelyek gyarapodása még a 18–19. században is tartott.

Az ipari forradalom Magyarországon a kontinens nyugati részéhez képest mintegy 200 év késéssel, csupán a 19. század második felétől kezdett kibontakozni. Igaz, a Kárpát-medence első, döntően textil- és bőripari manufaktúrái már a 18. század közepén megjelentek, de ezek területileg igen szórtak voltak, és csak közeli felvevőpiacokra termeltek. A gyáripar kialakulása is a textiliparhoz köthetően kezdődött, majd a gépgyártással, bányászattal és vasiparral (Felvidék, Erdély) folytatódott. A 19. század közepére teret hódító pozitív iparpolitika eredményeként megjelentek az ország első nagyüzemei, főként a malom-, a cukor-, a sör- és a szeszipar területén. Nagyjából ekkor kezdődött az iparszerű szénkitermelés is a Mecsekben, valamint az erdélyi Krassó-Szörény vármegyében. Ennek ellenére ebben az időszakban a Kárpát-medence egyetlen igazi, sokoldalú ipari körzete Budapest és környéke volt, a többi régió inkább csak egy-egy ágazatban (többnyire a bányászatban) játszott kiemelkedő szerepet. Az ipar fejlődésének újabb lendületet a szintén nagyjából ekkortájt kibontakozó állami vasútépítések adtak. Ezt erősítette a kiegyezés után kiépülő, a gazdaság tőkefelhalmozási lehetőségeit jelentősen növelő bankrendszer is. A gyáripar zászlóshajója továbbra is az élelmiszeripar volt, az 1860-as évektől kezdve például Budapest számított Európa legfontosabb malomipari központjának. Épp a 19. század második felére erősödött látványosan a magyar ipar jelentősége, amit az mutat leginkább, hogy 1869–1910 között az ipari keresők aránya 10%-ról bő 17%-ra nőtt. Az először ebben az időszakban alkalmazott új bányászati és nehézipari technológiák a termelés ugrásszerű bővülését eredményezték, ám a 19. század végi gyors fejlődés ellenére az ipar viszonylagos egyoldalúsága megmaradt: palettájáról szinte teljesen hiányoztak a könnyűipar ágazatai. A nehézipar az ércbányászatra épülő vaskohászaton alapult (Felvidék, Délnyugat-Erdély), amelyhez rövidesen felzárkózott a nemzetközileg is versenyképes termékeket előállító gépgyártás (Ganz-Danubius Gyár, MÁV Gépgyár, Magyar Vagon és Gépgyár Rt. stb.), majd a vegyipar (növényolaj-, szappan-, gyertya-, tinta-, szénsavgyártás) is.

Az eddigiekben vázolt társadalmi-gazdasági egységet teljesen felborította a trianoni békeszerződés: az országterület közel 70%-a más államok fennhatósága alá került, a természeti erőforrások, az ipari üzemek és munkásgárda mintegy fele (egy-egy ágazatokban 70–90%-a) Csonka-Magyarország határain kívül rekedt. A természeti erőforrások nagy részének elvesztésével párhuzamosan viszont a feldolgozóipar zöme megmaradt, ami jelentős termelési

kapacitásfelesleget eredményezett. Ezért a két világháború között a magyar ipart új alapokra kellett helyezni: a területi újraszervezés mellett az ágazati szerkezet is modernizációra szorult. Ebben az időszakban a legintenzívebb fejlődést a gyógyszervegyészet (Richter Gedeon, Chinoin, Egis), a cseh és osztrák gyárak konkurenciájától megszabadult textilipar, valamint a papírgyártás produkálta, de összességében nézve az ipar fejlődési üteme lelassult.

Ugyanakkor a magyar ipar viszonylag rugalmas alkalmazkodóképessége révén az európai termelési-beruházási trendeket követve képes volt ismét megújulni: Trianon után nem sokkal dinamikus növekedési szakasz következett, amelynek lendületét csak a II. világháború törte meg.

Összegzésként elmondható, hogy a Kárpát-medence hosszabb távú gazdasági fejlődését máig nagyban meghatározza az a körülmény, hogy a kelet-közép-európai régió a 16. századtól kezdődően formálódó, atlanti központú kapitalista világgazdaság (fél)perifériájára került. Az új nemzetközi munkamegosztási rendszerben a térség elsősorban mezőgazdasági és bányászati termékeket exportált, miközben iparcikkek és gyarmatáruk felvevőpiacává vált. Erre a régiót egységesen sújtó nyugat-kelet különbségre esetünkben a későbbiekben a Habsburg Birodalom belső munkamegosztásának rétege is ráakódott, mely dimenzióban a Kárpát-medence ismét a periféria szerepét játszotta.

A fenti körülményekből fakadóan a kapitalista világgazdaságban meghatározó tőkefelhalmozás a térségben csak korlátozott mértékű lehetett, s ez az iparosodás és modernizáció megkésettiségéhez vezetett (a megcsontosodott feudális struktúrák leépítésének törvénybe iktatása csupán 1848-ban történt meg). A globális félperiféria más térségeihez hasonlóan a modernizáció itt is külső erőforrások (tőke, technológia) függvényévé vált, illetve felértékelődött az állam(ok) szerepe a modernizáció megvalósításában. A 19. század közepétől felgyorsuló események sodrában előbb az Osztrák–Magyar Monarchián belül gazdaságpolitikai önállóságot élvező magyar állam, majd az I. világháború után létrejövő – többször változó – utódállamok különböző politikai rendszerek keretei között tett lépései e félperiférikus helyzetre adott válaszokként értelmezhetők.

К-22

Географія Карпатського басейну: природа, суспільство, економіка, етнографія. Наукове видання (колективна монографія) / Редактори: Йосип Молнар, Гейзо Папп.

Автори: Єва Андрик, Лайош Балінт, Олександр Бергхауер, Андраш Вебер, Тімео Вінце, Шандор Генці, Іштван Годнодь, Даніел Горват, Лорант Денеш Давід, Ендре Добош, Золтан Довені, Барнабаш Кейс, Маргіт Кейс, Ержебет Когут, Степан Коложварі, Карой Кочіш, Жужанна Макаі, Шандор Маршалек, Ерно Молнар, Йосип Молнар, Федір Молнар, Стефан Молнар Д., Гейзо Папп, Булчу Ременік, Патрік Татраї, Дюло Фодор, Степан Черничко, Золтан Чома, Петер Чорба.

Терміни – Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II, Будапешт–Берегове, 2022. – 504 с. (угорською мовою)

ISBN 978-615-81834-4-4

Монографія Географія Карпатського басейну вийшла в світ через десятиріччя після видання під такою ж самою назвою найбільш обширної на сьогодні в даній тематиці синтетичної роботи. Мета авторського колективу була не поглибити, деталізувати вищезгаданий аналіз, радше створення видання, яке меншим обсягом та менш фаховою термінологією може зацікавити більш широке коло читачів, а також стати частиною рекомендованої літератури регіональних географічних, краєзнавчих та країнознавчих дисциплін ЗВО.

УДК 911.2(4-11)

Наукове видання
**Географія Карпатського басейну:
природа, суспільство, економіка, етнографія**
Колективна монографія
2022 р.

Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради Закарпатського угорського інституту
ім. Ф.Ракоці II (протокол № 5 від 28.06.2022).

Підготовлено кафедрою географії та туризму і Видавничим відділом
Закарпатського угорського інституту ім. Ференца Ракоці II.

Редакційна колегія:
Головний редактор: Йосип Молнар
Відповідальний редактор: Гейзо Папп

Рецензенти:
Тімеа Кіш, DSc (Сегедський університет, м. Сегед, Угорщина)
Янош Пензеш, PhD (Дебреценський університет, м. Дебрецен, Угорщина)

Технічне редагування та верстка: Гейзо Папп
Коректура: Едіна Шін
Дизайн обкладинки: Стефан Молнар Д.

Відповідальний за випуск: Олександр Добош

За зміст колективної монографії відповідальність несуть автори.

**Видання підготовлене за підтримки Фонду національної співпраці ЗАТ
«Благодійний фонд ім. Габора Бетлена»**

ISBN 978-615-81834-4-4

9 786158 183444